

જૈનદર્શન અને અસ્પૃશ્યતા

— શ્રી કપૂરચંદ રણછોડદાસ વારૈયા

જૈનદર્શન મુખ્યત્વે કર્મવાદને માનનાર દર્શન છે. વિશ્વતંત્ર કર્મજન્ય વિચિત્રતાને આધારે ચાલી રહ્યું છે. કર્મના મુખ્ય આઠ ભેદો છે. તેમાં એક ગોત્ર કર્મ છે. ગોત્ર કર્મના મુખ્ય બે ભેદો છે : (૧) ઉચ્ચ ગોત્ર, (૨) નીચ ગોત્ર. નીચ કુળમાં જન્મ થવો એ પણ કર્મજન્ય છે. ઉચ્ચ કુળની પ્રાપ્તિ થવી પુણ્યોદ્દયને આભારી છે. નીચ કુળમાં જન્મ થવો એ પાપોદ્દયને આભારી છે. પુણ્યોદ્દયથી પ્રાપ્ત સામગ્રીનો મદ કરવો ન જોઈ એ પોતાનાથી હીન સામગ્રીવાળા ઉપર અસૂચા ન લાવવી જોઈ એ એમ જ્ઞાનીપુરુષો ડગલે-પગલે કહી રહ્યા છે, પણ સાથે સાથે દરેકે પોતાની મર્યાદામાં રહીને કાર્ય કરવું જોઈએ, એ પણ નક્કર વ્યવસ્થા છે.

આજે કેટલાક ભાઈઓ અજ્ઞાનતાના કારણે કહે છે કે, ‘જૈન શાસ્ત્રગ્રંથોમાં વર્ણવ્ય-વસ્થા કે સ્પૃશ્યત્વ નથી.’ પણ તેઓની સમજ ભૂલભરેલી છે. આગમગ્રંથો, પ્રકરણો, ચૂર્ણિઓ અને ટીકા ગ્રંથોમાં સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યત્વ અંગેના અનેક ઉદ્દેશો જોવા મળે છે. જૈનેતર ગ્રંથોમાં પણ સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યત્વ તેમ જ મંદિરપ્રવેશનિષેધ અંગે ઘણાં પ્રમાણો મળે છે. આ વિષયના જ્ઞાતા પૂજ્ય પુરુષો પાસેથી કેટલાંક પ્રમાણો મેળવી જિજ્ઞાસુ વર્ગની જાણ ખાતર અહીં આપવામાં આવ્યાં છે.

જૈન ગ્રંથોમાં આપવામાં આવેલાં પ્રમાણો :

મૂળ ચાર વર્ણો અને પછીથી તેના સાંકર્યાથી (અરસપરસના સમાગમથી) અનેક જાતિઓ જન્મી છે. (‘આવશ્યક નિર્ચુક્રિત.’ અધ્યયન ૧, ઉદ્દેશો ૧.)

(વર્ણવ્યવસ્થા અને જાતિભેદ જોયો માનવાને તૈયાર નથી, તેમને માટે આ પાઠ બોધરૂપ છે.)

અરિહંત, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ વગેરે ઉત્તમ પુરુષો ચંડાલ આદિ હલકા કુળમાં જન્મ લેતા નથી. (‘કલ્પસૂત્ર.’ મૂળ પૃષ્ઠ ૨૨)

(ઉચ્ચ-નીચની વ્યવસ્થા આજની નથી પણ સનાતન છે, એ આ ઉપરના વાક્યથી સાબીત થાય છે.)

સાધુ વગેરે પૂજ્ય પુરુષોની અવહેલના કરવાથી નીચ ગોત્ર બંધાય છે અને માતંગ વગેરે હલકા કુળમાં તે ભોગવાય છે. (ઉત્તરાધ્યયન ચિત્ત-સંભૂતિ અધ્યયન)

(કયા કારણે હલકા કુળમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે, એ પણ સૂત્રપાઠ જણાવે છે.)

સ્પર્શ્યાસ્પર્શ્ય વ્યવહાર જાળવવામાં ન આવે તો વ્યવહાર દૂષિત થાય છે. વ્યવહારમાં સ્પર્શ્યાસ્પર્શ્યની વ્યવસ્થા માન્ય છે. (‘આવશ્યક સૂત્ર.’ [મતલબગિરિ કૃત ટીકા] પૃષ્ઠ ૨૭)

દેવદર્શન કરનારાઓની જે નિંદા કરે છે, તે ચંડાળ વગેરે જાતિઓમાં જન્મ લઈને
છેવટે નરકમાં જાય છે. (‘શત્રુજય માહાત્મ્ય’)

નીચ કુળના માણસોને દીક્ષા આપવી, તેના આહારાદિ લેવા, તેના મકાનમાં વસવું વગેરે જૈનદર્શનમાં નિષિદ્ધ છે. ('ઓઘનિયુક્તિ.' પૃષ્ઠ ૧૫૭, ગાથા ૪૪૨)

કુંળ, માતાંગ, ચાંડાળ, ઢેડ વગેરે હુમેશના સૂતકી છે, માટે તેની સાથે વ્યવહાર કરવો ન કદપે. (‘વિચાર રતનાકર’ પૃષ્ઠ ૧૫૬)

મનુષ્યો બે પ્રકારના છે : આર્ય અને મલેચ્છ. તેમાં પણ જાતિથી આર્ય અને જાતિથી મલેચ્છ, એમ બે ભેદ છે. યવન, લીલા, ચંડાળ આદિ જાતિથી મલેચ્છ છે.

(‘तत्त्वार्थ’ सूत्र.’ छारिभद्रीय टीका पृ. ३, सूत्र-१५, पृष्ठ १८०)

અશુદ્ધ આચારવાળા માણસો સાથે શ્રાવકોએ સંસર્ગ ન રાખવો, સદાચારી સાથે સંસર્ગ અને સંબંધ રાખવો. (‘ધર્મજિંદુ’ અધ્યયન ૪)

વિશિષ્ટ જાતિ-કુળમાં જન્મેલાને જ દીક્ષા આપી શકાય. જેની સાથે વિવાહ કરી શકાય, તેવા ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા દીક્ષાના અધિકારી છે. ('ધર્મખિંદુ' અધ્યયન ૪) દશવૈકાલિક સૂત્રમાં નિષિદ્ધ કુળમાં ગોચરી માટે જવાનો સાધુઓને નિષેધ કરેલ છે. નિષિદ્ધ કુળ બે પ્રકારનું છે : એક મર્યાદિત કાળના અને બીજા હંમેશના અર્થાત સદા કાળના. તેમાં પ્રથમમાં જ્યાં વ્યવહાર ચાલુ હોય, છતાં પ્રસૂતિ, મરણ ઇત્યાદિ કારણે સૂતકવાળા હોય તે. બીજામાં-સદા કાળ જેની સાથે વ્યવહાર ન હોય એવા ઢેડ, ચંડાળ, ડુંબ, ચમાર ઇત્યાદિ. ('દશવૈકાલિક ચૂળિ.' પૃષ્ઠ ૧૭૪)

જેની સાથે વ્યવહાર ન હોય, તેવા કુળમાં સાધુ ગોચરી માટે ન જાય.

(दशा वैकालिक.' [हारिमन्त्रीय टीका] पृष्ठ १६६)

જીવિત એટલે નિર્દિત કુળો જિંદગી વર્જ્ય છે. તેની સાથે કેઈ પણ જાતનો વ્યવહાર રાખી શકાય નહિ. ('નિશીથ સૂત્ર.' ઉદ્દેશો ૪, ગાથા ૧૬૧૦)

જે સાધુ જુગિત એટલે હલકા કુળમાંથી આહાર વગેરે લે, તેને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે છે.
(‘નિશીથ સૂત્ર.’ ઉદ્દેશો ૧૬)

જે સાધુ નીચ કુળના માણસો પાસેથી વસ્ત્ર વગેરે ગ્રહણ કરે, તો તેને પણ પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે. (‘નિશીથ સૂત્ર.’ ગાથા ૧૬૨૮)

નીચ કુળના મકાનમાં રહીને પઠન-પાઠ કરે, ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરે કે વસે, તેને તીર્થ-કરની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યાનું પાપ લાગે. ('નિશીથ સૂત્ર.' ગાથા ૬૩૭)

શ્રી આર્ય કલ્યાણ ગૌતમ સ્મૃતિ ગ્રંથ

જાની હોય, છતાં પણ જો તે સદાચારી ન હોય, તો સેવા કરવા યોગ્ય નથી; જેમ ઠંડા પાણીવાળો હોય, પણ ચંડાલનો કૂવો હોય, તો તેનો કુલીન માણસો આશ્રય કરતા નથી.
(‘દશ વૈકલિક.’ હારિભદ્રીય ટીકા)

શાસનની અપભ્રાજના, નિંદા અને અવહેલના કરનાર આત્મા અનેક ભવો સુધી સારી સ્થિતિમાંથી દૂર રાખનાર હલકી જાતિમાં જન્મ પામે છે.
(શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કૃત ‘અષ્ટકર્મ’ અષ્ટક)

વરુડ, છીપા, ચમાર, ઢેડ, ડુંગ વગેરે જાતિના લોકો સદાકાળ માટેના સૂતકી છે. તેમની સાથે સંબંધ રાખવાથી દુર્ગુણો વધે છે, માટે સંબંધ ન રાખવો.
(‘વ્યવહાર ભાષ્યવૃત્તિ.’ ઉદ્દેશો ૧)

સમાન કુળ અને સમાન આચારવાળો હોય, પણ જાતિ વિરુદ્ધ કાર્ય કરતો હોય, તેની સાથે વિવાહ સંબંધ રાખવો નહિ.
(‘ધર્મખિંદુ.’ અં ૧, સૂત્ર ૧૨)

‘હે રાજન્ ! માનવોમાં શ્વપાક-ચંડાળ જાતિ અધમ છે. જ્યાં અમે જન્મ્યા હતા અને સર્વ જનની અવહેલના સહન કરતા હતા. પાપકર્મ નિરત એવી શ્વપાક જાતિમાં ચિરકાળ રહ્યા અને પૂર્વકૃત કર્મના ઉદ્ધયે લોકમાં દુગંધા અને જુગુપ્સાને પામ્યા.’
(‘ઉત્તરાધ્યયન.’ અં ૧૩, ગાથા ૧૮-૧૯)

એક વખત સાત હજાર માતંગ, ઢેડ અને પાંચસો ઉઝડ એક ઢેડના સંઘમાં શ્રી શત્રુજય તીર્થની યાત્રાએ આવ્યા હતા, પરંતુ ગીતાર્થોના કહેવાથી તીર્થની આશાતના ન થાય માટે શ્રી શત્રુજય તીર્થને પ્રદક્ષિણા દઈને જ તળેટીમાંથી પાછા વળ્યા હતા.
(રત્નમંદિરગણિ કૃત ‘ઉપદેશ તરંગિણી.’ પૃષ્ઠ ૨૫૦)

કર્મવશ આત્માઓ ઊંચ-નીચ જાતિને પામે છે. (‘પ્રશમસ્તિ.’ શ્લોક ૮૧)

કિલ્બિષિક દેવો અશુભ કર્મના ઉદયવાળા હોય છે, તેઓને ચંડાળ જેવા ગણવામાં આવે છે.
(‘બૃહત્સંગ્રહણી ટીકા.’ પૃષ્ઠ ૫)

મેતાર્ય ચંડાળ હતા, એટલે જ શ્રેણિક રાજાએ પોતાની કન્યા પરણાવવાની ના પાડી હતી. લોકોમાં હીલના પામ્યા હતા, દેવની સહાય હતી, તેથી ક્ષીર સમુદ્રના પાણીથી તેમના શરીરને શુદ્ધ કરવામાં આવ્યું. સામાન્ય જનોથી ન થઈ શકે, તેવાં અનેક કાર્યો દેવસહાયથી તેમણે કરી બતાવ્યાં. અદ્ભુત માણસ બાણી જનતાએ તેમને વ્યવહારમાં લીધા. મેતાર્યને જનસમૂહ સાથેનો વ્યવહાર તેમની જાતિના કારણે થયો ન હતો, પણ અદ્ભુતતાના કારણે થયો હતો.
(‘ભરતેશ્વર-બાહુબલીવૃત્તિ’)

કૂતરો, ગધેડો, ચંડાલ, મદનો ઘડો, રજસ્વલા સ્ત્રી, મડકું અને ચામડું એટલાંને અડકી જવાય તો વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરવું.
(‘કુમારપાલ ચરિત્ર’)

શ્રી આર્ય કલ્યાણ ગૌતમ સ્મૃતિ ગ્રંથ

ચંડાલ અને યવન વગેરે સ્વેચ્છના ધરમાં જો લોજન કરે તો ૫૦ ઉપવાસ, ૫૦ એકાસણા, પાંચ તીર્થયાત્રા, પાંચ સાધર્મિક વાત્સલ્ય, પાંચ જિનપૂજા શાંતિસ્નાત્ર સહિત કરવી, તથા સંઘભક્તિ વગેરેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્ણ થયા બાદ માટી, જલ અને ઔષધિ મિશ્ર કરીને તેનાથી સ્નાન કરવું. તેનાથી તે શુદ્ધ થાય. જો એ પ્રમાણે ન કરે તો શાંતિ બહાર કરવો અને તેને પોતાની સાથે બેસાડવો પણ નહિ. એ જ પ્રમાણે ભીલ, મોચી વગેરેને ત્યાં લોજન કરે, તો પણ બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રાયશ્ચિતો કરાવવા. ચંડાલની સ્ત્રી સાથે સમાગમ કરે, તો તેની સાથે વ્યવહાર ત્યાગ કરવો.

(‘અહીંનીતિ-પ્રાયશ્ચિત્ત અધિકાર.’ શ્લોક ૨ થી ૪૨)

સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યત્વ ફક્ત મનુષ્યોમાં જ છે એમ નથી, દેવોમાં પણ છે; કેમ કે, કિલ્બિષિક દેવો અસ્પૃશ્યપણથી જિનેશ્વર દેવોના જન્મ મહોત્સવ, અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ આદિમાં ભાગ લઈ શકતા નથી, તે અંગે ‘લોકપ્રકાશ’ ગ્રંથમાં આ સુજ્ઞ છે :

અમી ચ ચાળ્ડાલપ્રાયા નિન્દકર્માધિકારિણઃ ।

અસ્પૃશ્યત્વાદન્યદેવૈ — ધિક્કૃતાસ્તર્જનાદિભિઃ ॥ ૮૬ ॥

દેવલોકે વિમાનેષુ સ્વધામુક્ષપર્ષદાદિષુ ।

કૌતુકાદિસંગતેષુ દેવાનાં નિકરેષુ ચ ॥ ૮૭ ॥

અષ્ટાહ્નિકાદ્યુત્સવેષુ જિનજન્મોત્સવાદિષુ ।

અપ્રાન્નુવન્તઃ સ્થાનાં તે સ્વં શોચંતિ વિષાદિનઃ ॥ ૮૮ ॥

(‘લોકપ્રકાશ’ મુદ્રિત પ્રત. પૃષ્ઠ ૩૫૪-૩૫૫)

ભાવાર્થ : એ ચંડાલ સરખા નિંદા ક્રિયા કરનારા કિલ્બિષિક દેવો અન્ય દેવો વડે તર્જના વગેરેથી ધિક્કાર પામેલા અસ્પૃશ્યપણથી દેવલોકમાં, વિમાનોમાં દેવોની પર્ષદમાં કૌતુક વગેરેથી ભેગા થયેલા દેવોના સમૂહમાં અષ્ટાહ્નિકા આદિ ઉત્સવમાં અને જિનેશ્વરોના જન્મ મહોત્સવ આદિમાં સ્થાનને નહિ પામતા ખેદ પામેલા પોતાની નિંદા કરે છે.

અહીં કોઈકને એવો પ્રશ્ન થાય કે, ‘કિલ્બિષિક દેવો જન્મથી મરણ પર્યંત અશુદ્ધ આહાર કરનારા હોતા નથી, કારણ કે દેવલોકમાં કોળિયાથી ખાવારૂપ કવલાહાર કોઈ દેવોને હોતો નથી, દેવો મનોભક્ષી હોય છે, તે પુદ્ગલો પણ અત્યંત સ્વચ્છ હોય છે, તેમનું શરીર પણ સુંદર હોય છે, વર્તન પણ અહીંના ચંડાલોની જેમ નીચ હોતું નથી, તો શા કારણથી અસ્પૃશ્યપણું પ્રાપ્ત થયું ?

તેનો ઉત્તરમાં પ. શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજે શ્રી લગવતી સૂત્રના આધારે લખ્યું છે : ‘પૂર્વ ભવમાં આચાર્ય — ઉપાધ્યાય વગેરેનો અપયશ કરનારા થયા. મિથ્યાભિ-નિવેશથી પોતાના આત્માને તથા બીજાના આત્માને પ્રભુ માર્ગથી વિપરીત માર્ગમાં બેઠાનારા થયા, તે મિથ્યાભિનિવેશી હોવા ઘણાં વર્ષો સુધી ચારિત્રપર્યાય પાળી મરણ પર્યંત

તે પાપની આલોચના કર્યા વિના કિલ્ખિષિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થયા, એટલે પૂર્વ ભવમાં પૂર્વે કહેલ અઘોર પાપ બાંધ્યું, તે કારણે દેવગતિમાં પણ તે દેવો અસ્પૃશ્ય બનવાથી દેવ સભા, નાટક સભા, સંગીત સભા, શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના જન્મ મહોત્સવ આદિમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી.

ન્યારે કિલ્ખિષિક દેવો દેવભવમાં જન્મથી મરણ પર્યંત કોઈ પણ અશુદ્ધ ક્રિયા, અશુદ્ધ ભક્ષણ આદિ કરતા નથી, છતાં પૂર્વ ભવમાં કરેલ દેવ - ગુરુ નિંદા આદિના લીધે નીચ ગોત્રકર્મ બાંધી ચંડાલ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવો પવિત્રતમ શ્રી જિનમંદિરમાં પ્રવેશ ન પામે તે સુકિતસંગત છે.

શાસ્ત્રત્વના અજ્ઞાણ એવા કેટલાક કહે છે કે, ‘ભગવંત નિરંજન નિરાકાર હોવાથી તેમને આલડછેટ લાગતી નથી.’ તો તે મહાનુભાવોએ જાણવું જોઈએ કે, અંજનશલાકા પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરતી વખતે જિનપ્રતિમામાં શાસનરક્ષક દેવાધિષ્ઠિત કરતી વખતે જિનપ્રતિમામાં તત્ત્વસત્તા સ્થાપન કરેલી હોય, તે ઢેઝ-ચંડાલ આદિના પ્રવેશ થવાથી નષ્ટ થઈ જાય, અને તેમ થવાથી ભક્તપુરુષોની ભક્તિવિશેષનો વ્યાધાત થઈ જાય તેમ ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી વાચક પણ ‘નયનામૃત તરંગિણી’ ગ્રંથમાં લખે છે.

આ રીતે ભગવતી સૂત્ર ઉત્તરાધ્યન સૂત્ર, આવશ્યક ટીકા, નિશીથ સૂત્ર, દશ વૈકલ્પિક સૂત્ર, વ્યવહાર સૂત્ર, ઓઘ નિર્ચુકિત, અષ્ટક પ્રકરણ, તત્ત્વાર્થ સૂત્ર, ધર્મજિંદુ, અહંનીતિ, પ્રવચન સારોદ્ધાર આદિ અનેક ગ્રંથોમાં સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યત્વ તથા હરિજન આદિ સાથેની વ્યવહારમર્યાદા અંગેના ઉલ્લેખો મળે છે.

વાસ્તવમાં સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યત્વ એ વૈજ્ઞાનિક છે. તેમાં તુચ્છ મનોવૃત્તિ નથી. પ્રબંધીય શુદ્ધિ વારસાગત ચાલુ રહે તે માટેની સામાજિક વ્યવસ્થા છે. માતા કે સ્ત્રી રજસ્વલા થાય ત્યારે પુત્ર કે પતિ સ્પર્શ કરતાં નથી, તેમાં તેઓ પ્રત્યેની તુચ્છ વૃત્તિ નથી, પણ શુદ્ધિનું ધોરણ સાચવવાનું છે. ડોક્ટર દહીંને તપાસ્યા પછી કેટલીક વખત હાથ સાબુથી ધોઈ સાફ કરે છે, તેનું કારણ પણ એક જાતની અસ્પૃશ્યતા હોય તે જાતની શુદ્ધિ કરવી ઘટે. લોહીગત અસ્પૃશ્યતા દૂર કરવામાં ઘણો સમય લાગે.

વાચક વર્ગ સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યત્વને વિજ્ઞાનસિદ્ધ સામાજિક વ્યવસ્થા સમજી કોઈ પણ જાતના પૂર્વગ્રહ વિના માનવમાત્ર પ્રત્યે વાસ્તવિક સમભાવ રાખી મહાપુરુષોએ આત્માના વિકાસ માટે વ્યવસ્થાનું પાલન કરી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધે, એ જ અંતરની અભિલાષા !

×

×

×

